

Gruszecki, Stefan

"Iwan Groznyj", S. W. Bachruszin, Ogiz Gospolitzdat 1945 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 38, 312-314

1948

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

1362 r. W Tyrnawie 10 VII strony zawierające traktat handlowy wymieniły dokumenty, pełnomocny przedstawiciel polski wypełnił blankiet, otrzymując dokument ks. Rudolfa austriackiego, d.d. Bratysława 6 VII.

Nadto z obowiązku kilka corrigenda: Przezdziecki, nie Przeździecki, jak powszechnie, a błędnie pisze się to nazwisko (s. 10), S. nie K. Zajączkowski (s. 15, 16, 19), Ascoli (Asculum Picenum) nie Esculanum (s. 94).

Aleksander Gięsztor

B a c h r u s z i n S. W.: Iwan Groźnyj. Ogiz Gospolitzdat 1945, str. 100.

Literatura naukowo-popularna o Iwanie IV w Z.S.R.R. została wzbogacona w r. 1945 nowym opracowaniem prof. S. Bachruszina. Autor na bogatej kanwie historycznej uwypuklił postać Groźnego, jako budowniczego nowożytnego państwa rosyjskiego. Praca rozbita została na dziewięć zwartych rozdziałów, poprzedzonych wstępem, charakteryzującym stosunek historyków i literatów do tej postaci. Pierwszy rozdział maluje sytuację polityczną i społeczną w państwie moskiewskim od Iwana III i stanowi wprowadzenie do środowiska, w którym działał Iwan IV. Następne rozdziały obrazują działalność Groźnego i jego osiągnięcia w kierunku centralizacji władzy oraz wciągnięcia szerokiej masy drobnego bojarstwa w orbitę życia państwowego. Pracę zamyka rys kultury epoki Iwana IV, kontrastującej z poprzednim okresem, co stanowi uzasadnienie rozpoczynania czasów nowożytnych w tym państwie z jego rządami.

Autor pracę swoją oparł przede wszystkim na drukowanym materiale źródłowym, a niewygodą dla zainteresowanego czytelnika jest brak odpowiedniego wykazu, jak również indeksu imion własnych.

Skomplikowana struktura duchowa Iwana IV intrygowała wielu historyków i literatów. Jednakże zazwyczaj odrywano postać tę od tła epoki nie uwzględniając wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji W. Księstwa Moskiewskiego w XVI w. oraz roli, jaką Iwan IV odegrał w dziele konsolidacji państwa i centralizacji władzy. Prof. Bachruszin rysuje postać swego bohatera właśnie od strony zagadnienia rozkładu państwa moskiewskiego na tle wybującej władzy książąt i możnych bojarów. Przedstawiając zaś wysiłki ku obaleniu feudalizmu i powołaniu nowożytnej organizacji państwowej, wypełnionej szerokim uświadczeniem narodowym, podkreśla bardzo wyraźnie dziejową doniosłość Groźnego.

W dotychczasowej literaturze naukowej i pięknej o Groźnym interesowało autorów przede wszystkim „krwawe zjawisko”. Idąc za Kostomarowem, szukano sensacji, nie doceniano tego, co uczynił Iwan IV dla rozwoju samowładztwa, uważając go za człowieka chorego umysłowo. W pracach tych posługiwano się zazwyczaj materiałem jednostronnym, pochodzącym spod pióra zbiegłych przed karą bojarów, którzy w swych listach i pamiętnikach przedstawiali sprawy państwowe w ten sposób, ażeby siebie jak najbardziej oczyścić z zarzutu zdrady. Oni to przede wszystkim byli dostawcami informacji i plotek, niejednokrotnie niewiarogodnych, które znajdowały swój wyraz

w licznych pamfletach, drukowanych w Niemczech w czasie wojen inflanckich, budząc postrach przed niebezpieczeństwem moskiewskim. Pod tym kątem widzenia autor dał przegląd ważniejszych biografii Iwana IV, poczynając od Karamzina i Kostomarowa, a kończąc na Platonowie i Wipperze.

Swoje uwagi metodologiczne konkluduje tym, że prawdziwe znaczenie Groźnego wyjaśnia się dopiero dziś; w świetle metodologii marksistowskiej jego postać i dzieło występują z większą wyrazistością w związku z ogólnymi przemianami, jakie przeżywała Rosja w XVI w. Panowanie Iwana IV przedstawia bardzo ważny etap w dziejach centralizacji państwa, przedradzającego ruskie elementy narodowościowe w silną organizację polityczną, zdolną nie tylko przeciwstawić się naciskowi wrogów, lecz i osiągnąć należne mu znaczenie we współczesnej polityce międzynarodowej.

Iwan III jak i Wasyl III, zajęci zbieraniem ziem ruskich, mało zajmowali się organizacją wewnętrzną państwa, uzależnieni od kniazów i bojarów, którzy dostarczali w. kniaziovi siły bojowej.

Iwan IV w latach 1549-51, współpracując z Iwanem Piereswiotowem, przeprowadził całą serię reform w duchu absolutystycznym. Swobodnych wasali zamienił w lenników carskich, zobowiązanych do określonych powinności na rzecz państwa, ujednostajnił prawo podatkowe, zorganizował armię i administrację państwową.

Po przeprowadzeniu reform przed Iwanem IV stanęły trzy problemy: tatarski, bałtycki i białorusko-ukraiński. Zaczął od zagadnienia tatarskiego, bo wiązało ono siły potrzebne do dalszej walki z „feudalami“ i próby wyjścia na Morze Bałtyckie. Wysiłki te uwieńczył zdobyciem Kazania.

Następnie oczy swoje zwrócił na Morze Bałtyckie i, jak autor powiada, Moskwa podbiła Inflanty dzięki scentralizowaniu władzy i wzmocnieniu własnego poczucia narodowego.

Na skutek knoaiw wielmożów Iwan IV w 1563 r. w Inflantach doznał wielu niepowodzeń i dlatego postanowił przeprowadzić radykalne reformy: 1. przeniósł siedzibę carską do Aleksandrowskiej Swobody, 2. otoczył się drobnymi bojarami, 3. państwo podzielił na dwie części: a) „ziemszczyne“, czyli ziemię państwową, b) opryczninę, tj. posiadłości, należące tylko do cara dla utrzymania rodziny i dworu carskiego.

Znane skądinąd okrucieństwa opryczników prof. B. omawia, tłumacząc, że okrucieństwo cara i jego ludzi było wynikiem ostrych walk z resztkami feudalizmu, które to zjawisko obserwujemy również w Europie zachodniej, np. w państwach Ludwika XI, Henryka VIII i Eryka XIV. W ten sposób Iwan IV nie dopuścił do wybuchu reakcji, jak to miało miejsce w latach 1538-47. Toteż według profesora, oprycznina była przejawem naturalnego rozwoju władzy, dążącej do scentralizowanego państwa narodowego, stanowiła nieunikniony etap w walce o absolutyzm. Miała wyrwać z korzeniami wszystkie przeżytki rozdrobnienia feudalnego i uniemożliwić choćby częściowy do niego powrót, a tym samym wzmocnić obronność kraju.

Rozwój handlu i rzemiosła w XVI w. w Rosji, a nawet daleko idąca w tym zakresie specjalizacja, jak również rozwój gospodarki folwarcznej, zmuszał Iwana IV do wysiłków, aby zdobyć okno na świat poprzez Bałtyk. Myśli o tym po śmierci Zygmunta Augusta, gdy Polska przeżywała kryzys wew-

nętrzy, układa się z cesarzem w sprawie rozbioru monarchii Jagiellonów z tym, że Iwan miał otrzymać Inflanty i Litwę. Gdy zaś Stefan Batory ma poważne kłopoty z Gdańskiem, Iwan IV napada na Inflanty. Wojna ta wprawdzie nie przyniosła pożądanych rezultatów, ale tym niemniej Iwan IV stał się inicjatorem późniejszej polityki morskiej Piotra W.

Podsumowując rezultaty polityki Iwana Groźnego, prof. Bachruszin przedstawił smutny obraz państwa, wyniszczonego długimi, uciążliwymi wojnami i straszliwymi egzekucjami opryczniny, ale jednocześnie autor podkreśla, że mimo dewastacji kraju państwo moskiewskie okrzepło przez rozbudzenie poczucia narodowego i wytworzenie silnej organizacji państwowej. To właśnie pozwoliło Rosji nie tylko zwycięsko wyjść z „Wielkiej Smuty“, ale jednocześnie położyło podwaliny pod przyszłe mocarstwo rosyjskie.

Pracę zamyka wnikliwa charakterystyka Iwana IV, w której autor podkreślił przede wszystkim jego inteligencję, spostrzegawczość, a jednocześnie pracowitość, wytrwałość i konsekwencję w postępowaniu. Rozwój nauki i sztuki w Rosji w tym okresie jeszcze bardziej uwypukla epokowe stanowisko Iwana IV w Rosji.

Stefan Gruszecki

M a l c e w W. P.: *Bor'ba za Smolensk (XV—XVII ww.)*. Smolensk 1940 s. 346, mapy 4.

Przed dwudziestu laty K. Tyszkowski ogłosił sprawozdanie: *Smuta moskiewska XVII w. w literaturze rosyjskiej ostatnich lat* (Kwart. hist. XI, II, 125-30), od tego czasu najważniejszym przyczynkiem w tym zakresie jest książka Malcewa opracowana pod kierunkiem znanego badacza dziejów „smuty“ prof. A. A. Sawicza (ogłosił on w nowszych czasach studium: *Polskaja interwencja naczała XVII w. w ocenkie Pokrowskiego, Istorik Marksist* 1938). Malcew sądzi, „że jak Smoleńsk był w tym okresie kluczem do państwa rosyjskiego, tak zbadanie walki klasowej o Smoleńsk stanowi do pewnego stopnia klucz do zrozumienia zagadek historycznych tej epoki“. Smoleńsk dał pierwszy przykład walki narodowej przeciw polskiej interwencji, według tych wzorów potem szczęśliwiej walkę podjął Niżnij. Książka Malcewa stanowi więc studium analityczne, oparte na szeroko podmałowanym tle, stanowiącym próbę nowej syntezy, wyrastającej zresztą z prac Płatonowa, Sawicza, Pokrowskiego, choć niejednokrotnie wobec nich przeciwstawnej. Autor nie mógł uwzględnić prac w obcych językach: czeskim, polskim, szwedzkim, które w naszach czasach ustaliły wiele faktów na podstawie nowych źródeł, nas więc będzie interesowało to, co Malcew wniósł z nowych źródeł, badając je z nowego punktu widzenia. Źródła nowe to „desjatnie“ (rejstry uposażeń szlachty — „służących ludziej“) ziemi smoleńskiej z lat 1574 i 1606. Pierwsza z nich była drukowana z niezpełnego przekazu, druga dotąd pozostaje w rękopisie. Opracowanie tych cennych dokumentów, na tle bogatych materiałów dawniej ogłoszonych, pozwoliło autorowi dokładnie scharakteryzować przemiany stosunków społecznych w tym okresie, gdy po latach głodu w państwie moskiewskim rozpoczynają